

## પ્રકરણ 4 હિસાબોની ગુણવત્તા અને નાણાકીય અહેવાલની પદ્ધતિઓ

નાણાકીય રજૂઆતની સુદ્રઢ વ્યવસ્થા અને નિયમો તથા કાર્યપદ્ધતિના અનુપાલનનું સુશાસનમાં મહત્વનું યોગદાન હોય છે. આ બાબત, સુસંગત, વિશ્વસનીય અને સમયસર નાણાકીય રજૂઆતને સુનિશ્ચિત કરે છે અને એ રીતે મૂળભૂત કારભારી જવાબદારીઓ, વ્યૂહાત્મક આયોજન અને યોગ્ય નિર્ણય લેવામાં રાજ્ય સરકારને સહાય કરે છે. આ પ્રકરણ વિવિધ નાણાકીય નિયમો, પદ્ધતિઓ અને નિર્દેશોના રાજ્ય સરકારના અનુપાલનની સ્થિતિ અને વિહંગાવલોકન પૂરું પાડે છે.

### હિસાબોની પૂર્ણતા સંબંધિત બાબતો

#### 4.1 વ્યાજપાત્ર થાપણો પરના વ્યાજની જવાબદારી અદા ન કરવી

રાજ્ય સરકારની જવાબદારી છે કે વ્યાજપાત્ર થાપણોની (હિસાબોના મુખ્ય સદર 8336 અને 8342) રકમની બાબતમાં વ્યાજની જોગવાઈ અને તેની ચૂકવણી કરવામાં આવે. આમ છતાં, કોઠા 4.1માં દર્શાવ્યા મુજબ, 31 માર્ચ 2020ની સ્થિતિએ આ થાપણોમાં સિલકો હતી છતાં મુખ્ય સદર 2049 (મહેસૂલી ખર્ચ) હેઠળ વ્યાજની ચૂકવણી માટે રાજ્ય સરકારે અંદાજપત્રીય જોગવાઈ કરી ન હતી.

કોઠો 4.1: વ્યાજપાત્ર થાપણોની બાબતમાં વ્યાજની જવાબદારી અદા ન થવી

(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક	વ્યાજપાત્ર થાપણનું નામ	31 માર્ચ 2020ના રોજ સિલક	વ્યાજની રકમ જેની જોગવાઈ કરવામાં ન આવી
1.	વ્યાજપાત્ર થાપણ (અંશદાયી પેન્શન યોજના સિવાય)	17.50	1.31
2.	વ્યાજપાત્ર થાપણ (અંશદાયી પેન્શન યોજના)	20.64	0.09
કુલ			1.40

સ્રોત: વર્ષ 2020-21 માટેના નાણાકીય હિસાબો

વ્યાજની જવાબદારી અદા ન કરવાની બાબતનું પ્રતિબિંબ ઘટેલી મહેસૂલી ખાધમાં અને સંબંધિત થાપણોની ઓછી આખરી બાકીમાં જોવા મળે છે.

#### 4.2 રાજ્યની અમલકર્તા સંસ્થાઓને ભંડોળની સીધી તબદીલી

કેન્દ્ર સરકાર સામાજિક અને આર્થિક ક્ષેત્રોમાં જુદી જુદી પરિયોજનાઓ/કાર્યક્રમોના અમલીકરણ માટે રાજ્યની અમલકર્તા સંસ્થાઓને ભંડોળની બારોબાર તબદીલીઓ કરતી આવી છે. આ ભંડોળો રાજ્યના અંદાજપત્ર/રાજ્યની તિજોરી વ્યવસ્થા મારફત મોકલવામાં ન આવતા હોવાથી, વાર્ષિક નાણાકીય હિસાબોમાં આવા ભંડોળો દર્શાવાતા નથી. આમ, એટલા પ્રમાણમાં, રાજ્યની આવક અને ખર્ચ અને તેમાંથી તારવેલા અન્ય રાજકોષીય ચલાંકો/પરિમાણો પણ સંપૂર્ણ ચિત્ર રજૂ કરતા નથી.

01 એપ્રિલ 2014ની અસરથી, ભારત સરકારે કેન્દ્ર પ્રાયોજિત યોજનાઓ માટેની તમામ સહાય/વધારાની કેન્દ્રીય સહાય રાજ્ય સરકારને છૂટી કરવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. જો કે, ગુજરાતમાં, કેન્દ્રીય ભંડોળોની રાજ્યની અમલકર્તા સંસ્થાઓને બારોબાર તબદીલી કરવાનું 2020-21માં પણ ચાલુ રહ્યું હતું (નાણાકીય હિસાબો, ભાગ-1ના પરિશિષ્ટ Vનો સંદર્ભ). આવી તબદીલીઓની 2016-17થી 2020-21 માટેની વર્ષ-વાર વિગતો કોઠા 4.2માં દર્શાવી છે.

**કોઠો 4.2: ભારત સરકાર દ્વારા રાજ્યની અમલકર્તા સંસ્થાઓને ભંડોળની થયેલી તબદીલી**

(₹ કરોડમાં)

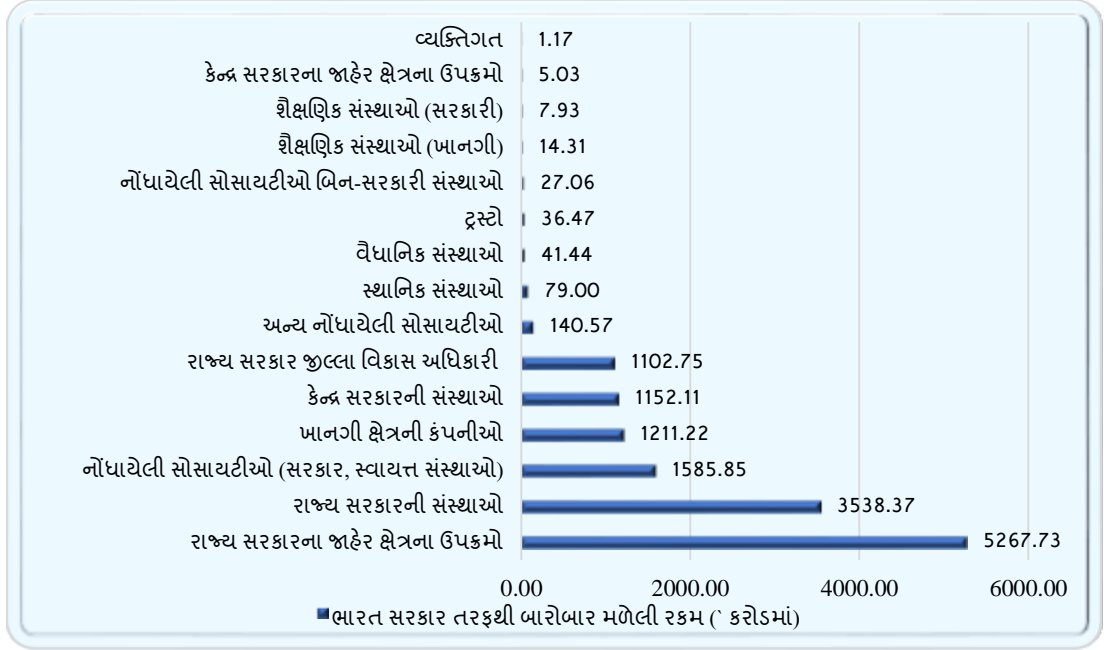
રાજ્યની અમલકર્તા સંસ્થાઓને બારોબાર તબદીલી	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
તબદીલ કરેલું ભંડોળ	3,392.86	7,510.45	10,026.44	11,659.35	14,210.99

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષ માટેના નાણાકીય હિસાબો

2020-21 દરમિયાન, ભારત સરકારે ₹ 14,210.99 કરોડ અમલકર્તા સંસ્થાઓને બારોબાર તબદીલ કર્યા હતાં, જે પૈકી ₹ 9,901.34 કરોડ ‘રાજ્ય સરકારની અમલકર્તા સંસ્થાઓ’ને અને ₹ 4,309.65 કરોડ ‘રાજ્ય સરકારની ન હોય એવી સંસ્થાઓ’ને બારોબાર છૂટા કરવામાં આવ્યાં હતાં. ફકરા 2.4.2.4માં બતાવ્યા પ્રમાણે પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓને સહાયક અનુદાન રૂપે આપવામાં આવેલી નાણાકીય સહાય આ તબદીલીઓમાં સામેલ નથી. આ તબદીલીઓ સંબંધિત પરિયોજનાઓની માર્ગદર્શિકાઓ અનુસાર હતી. કેન્દ્રીય ભંડોળોની રાજ્ય સરકારની અમલકર્તા સંસ્થાઓને બારોબાર મોટી તબદીલીઓ સંકળાયેલી હતી તે યોજનાઓ હતી; પ્રધાન મંત્રી કિસાન સન્માન નિધિ (₹ 3,159.88 કરોડ), ગાંધીનગર-અમદાવાદ માટે મેટ્રો-લીંક એક્સપ્રેસ (₹ 992.74 કરોડ), મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામ રોજગાર બાયંધરી યોજના (₹ 1,101.65 કરોડ) અને સાંસદોની સ્થાનિક વિસ્તાર વિકાસ યોજના (₹ 70 કરોડ).

વિવિધ વિકાસ યોજનાઓનો અમલ કરવા માટે 2020-21 દરમિયાન ભારત સરકાર તરફથી બારોબાર ₹ 14,210.99 કરોડ મેળવનાર જુદી જુદી સંસ્થાઓની વિગતો આલેખ 4.1માં દર્શાવી છે.

આલેખ 4.1: અમલકર્તા સંસ્થાઓ જેને 2020-21 દરમિયાન ભારત સરકાર તરફથી બારોબાર ભડોળ મળ્યું હતું



સ્રોત: 2020-21 માટેનો PFMS ડેટા

### 4.3 સ્થાનિક ભંડોળોની થાપણો

પંચાયત, ગ્રામ્ય આવાસન અને ગ્રામ વિકાસ વિભાગ હેઠળના 33 જીલ્લા વિકાસ અધિકારીઓ અને 247 તાલુકા વિકાસ અધિકારીઓ દ્વારા સંચાલિત 280 વ્યક્તિગત લેજર ખાતા (PLA) હતાં. છેલ્લા પાંચ વર્ષ (2016-21) દરમિયાન જિલ્લા પરિષદ ભંડોળ અને પંચાયત સમિતિ ભંડોળ હેઠળના વ્યવહારો કોઠા 4.3માં દર્શાવ્યા છે.

કોઠો 4.3: સ્થાનિક ભંડોળોની થાપણો

(₹ કરોડમાં)

વર્ષ		2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
જીલ્લા પરિષદ ભંડોળ (8448-109-11)	ખુલતી સિલક	8,329.90	9,249.79	8,940.69	8,263.03	8,821.48
	આવકો	18,331.28	23,364.03	24,485.22	23,210.91	24,110.28
	ખર્ચ	17,411.39	23,673.13	25,162.88	22,652.46	23,285.47
	બંધ સિલક	9,249.79	8,940.69	8,263.03	8,821.48	9,646.29
પંચાયત સમિતિ ભંડોળ (8448-109-12)	ખુલતી સિલક	3,865.33	3,680.94	3,845.12	4,138.24	4,209.52
	આવકો	12,352.71	16,300.28	16,526.91	15,349.79	15,767.41
	ખર્ચ	12,537.10	16,136.10	16,233.79	15,278.51	15,823.07
	બંધ સિલક	3,680.94	3,845.12	4,138.24	4,209.52	4,153.86
વર્ષના અંતે બંધ સિલક		12,930.73	12,785.81	12,401.27	13,031.00	13,800.15

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો

કોઠા 4.3માં જોઈ શકાય છે કે, વ્યક્તિગત લેજર ખાતાઓમાં 01 એપ્રિલ 2020ના રોજ ₹ 13,031.00 કરોડની ખૂલતી સિલક હતી. વર્ષ દરમિયાન ₹ 39,877.69 કરોડની આવક થઈ હતી જ્યારે ચૂકવણીઓ ₹ 39,108.54 કરોડની હતી જેથી માર્ચ 2021ના અંતે ₹ 13,800.15 કરોડની ગંજાવર સિલક વણવપરાયેલી પડી રહી હતી.

ઉપરાંત, ગુજરાત સરકારના નાણાકીય હિસાબોમાં 14,273 ગ્રામ પંચાયતોની ભંડોળની આવક-જાવકનો (એટલે કે ખૂલતી સિલક, આવકો, ચૂકવણીઓ અને બંધ સિલકો) સમાવેશ થતો નથી. એનો અર્થ એ થાય કે આ ગ્રામ પંચાયતો તેમના ખાતા અનુસૂચિત બેંકોમાં (સરકારી હિસાબોની બહાર) રાખતી હતી. રાજ્ય સરકાર પાસે ગ્રામ પંચાયતોના ખાતાઓમાં રહેલા વણવપરાયેલા ભંડોળનું પ્રમાણ જાણવા માટેની કોઈ વ્યવસ્થા પણ નથી.

## પારદર્શિતા સંબંધિત બાબતો

### 4.4 વપરાશી પ્રમાણપત્રો રજૂ કરવામાં વિલંબ

ગુજરાત નાણાકીય નિયમો, 1971ની<sup>1</sup> સાથે સામાન્ય નાણાકીય નિયમો<sup>2</sup> જોવામાં આવે તો, એવી જોગવાઈ છે કે નિર્દિષ્ટ ઉદ્દેશ માટે આપવામાં આવેલું સહાયક અનુદાન ગર્ભિત શરતોને અધિન હોય છે જેવી કે, (1) સહાયક અનુદાનનો નિર્ધારિત હેતુ માટે અને જો મંજૂર કરનાર અધિકારીએ સમય-મર્યાદા નક્કી ન કરી હોય તો વાજબી સમયની અંદર વપરાશ કરવાનો રહેશે અને (2) સહાયક અનુદાનનો કોઈ પણ હિસ્સો જે આખરે હેતુસર ખર્ચ કરવા માટે જરૂરી ન હોય તો, તેની સરકારને પરતસોંપણી કરવાની રહેશે.

રાજ્ય સરકારના જે સત્તાવાળાઓને શરતી સહાયક અનુદાન મળ્યું છે તેમણે સહાયક અનુદાનના યોગ્ય વપરાશ અંગે સંબંધિત વિભાગોના વડાને વપરાશી પ્રમાણપત્રો રજૂ કરવાના રહેશે અને ચકાસણી કર્યા બાદ અન્ય રીતે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું ન હોય તો જે નાણાકીય વર્ષમાં સહાયક અનુદાન છૂટું કરવામાં આવ્યું હોય તે પૂર્ણ થયાના 12 મહિનાની અંદર પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) ને મોકલવાના રહેશે.

ઓડિટ ચકાસણીમાં જોવામાં આવ્યું હતું કે 2001-02થી 2019-20ના સમયગાળા દરમિયાન રાજ્ય સરકારના 22 વિભાગોને આપવામાં આવેલી એકંદરે ₹ 12,437.03 કરોડના સહાયક અનુદાનની બાબતમાં 4,611 વપરાશી પ્રમાણપત્રો રજૂ કરવામાં આવ્યા ન હતાં. વપરાશી પ્રમાણપત્રો રજૂ કરવામાં વિલંબની સ્થિતિ અને વય-વાર વિગતો અનુક્રમે કોઠા 4.4 અને 4.5માં આપી છે.

કોઠો 4.4: 31 માર્ચ 2021ની સ્થિતિએ વપરાશી પ્રમાણપત્રો રજૂ કરવાની સ્થિતિ

વર્ષ <sup>3</sup>	બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રોની સંખ્યા	રકમ (₹ કરોડમાં)
2018-19 સુધી	1931	2,552.33
2019-20	582	1,540.64
2020-21	2098	8,344.06
કુલ	4611	12,437.03

સ્રોત: 2021ના નાણાકીય હિસાબો

<sup>1</sup> નિયમ 154 અને 155

<sup>2</sup> સામાન્ય નાણાકીય નિયમો, 2017નો નિયમ 238 (1)

<sup>3</sup> ઉપર દર્શાવેલ વર્ષ “નિયત વર્ષ”ના સંબંધમાં છે એટલે કે ખરેખર ઉપાડના 12 મહિના બાદ.

કોઠો 4.5: વય-વાર રજૂ કરવાના બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રો

ક્રમાંક	વિલંબનો સમયગાળો (વર્ષમાં)	બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રો	
		સંખ્યા	રકમ (₹ કરોડમાં)
1.	0-1 (2019-20)	2098	8,344.06
2.	1-3 (2017-19)	774	3,034.09
3.	3-5 (2015-17)	98	622.67
4.	5-7 (2013-15)	54	58.62
5.	7-9 (2011-13)	10	0.82
6.	10 અને વધુ (2001-11)	1577	376.77
	કુલ	4611	12437.03

સ્રોત: પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) ની કચેરી દ્વારા સંકલિત માહિતી

કોઠો 4.6: 31 માર્ચ 2021ની સ્થિતિએ બાકી પ્રમાણપત્રોનું વર્ષ-વાર વિભાજન

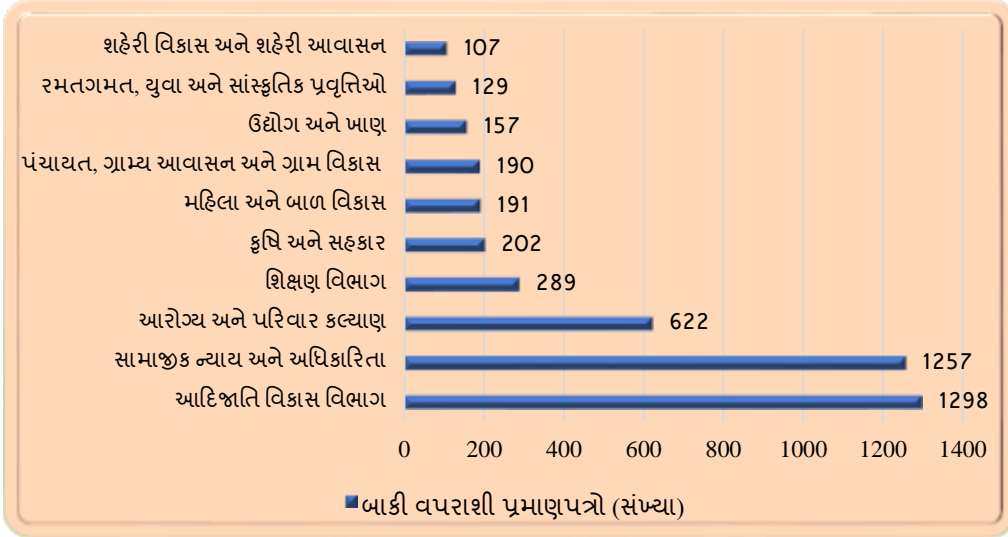
વર્ષ	વપરાશી પ્રમાણપત્રોની સંખ્યા	રકમ (₹ કરોડમાં)	
		સંખ્યા	રકમ
2001-02	476		40.90
2002-03	699		35.34
2003-04	208		4.92
2004-05	71		3.91
2005-06	36		2.22
2006-07	14		3.12
2007-08	23		29.73
2008-09	7		1.24
2009-10	8		243.02
2010-11	35		12.37
2011-12	7		0.42
2012-13	3		0.40
2013-14	25		24.04
2014-15	29		34.58
2015-16	17		9.07
2016-17	81		613.60
2017-18	192		1493.45
2018-19	582		1,540.64
2019-20	2098		8,344.06
કુલ	4,611		12,437.03

સ્રોત: પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) ની કચેરી દ્વારા સંકલિત માહિતી

બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રોનું રકમ સાથે વર્ષ-વાર વિભાજન બાજુના કોઠા 4.6માં કોષ્ટકબદ્ધ કરેલું છે. કોઠામાં એવું જોવામાં આવે છે કે બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રોના 30 ટકા 2001-02, 2002-03 અને 2003-04ને લગતા હતાં. વર્ષો દરમિયાન ₹ 12,437.03 કરોડનો ખર્ચ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો હતો તે વિભાગીય અધિકારીઓએ હજુ સુધી સ્પષ્ટ નથી કર્યું, એ ચિંતાનો વિષય છે. વપરાશી પ્રમાણપત્રોની ગેરહાજરીમાં એવી કોઈ ખાતરી નથી કે આ ભંડોળ પૂરું પાડવા માટેના નિર્ધારિત ઉદ્દેશ હાંસલ થયાં હતાં. વધુમાં, બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રોના ઉંચા પ્રમાણથી ઉચાપત, છેતરપીંડી અને ભંડોળના માર્ગાન્તરના જોખમનો બોજ રહેલો છે. વપરાશી પ્રમાણપત્રોની રજૂઆતમાં અયોગ્ય વિલંબ માટે રાજ્ય સરકારે જવાબદારી નક્કી કરવી જોઈએ.

2019-20 સુધીમાં ચૂકવેલા સહાયક અનુદાન માટે બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રોનું વિભાગવાર વિભાજન પરિશિષ્ટ 4.1માં દર્શાવ્યું છે જ્યારે 10 મુખ્ય વિભાગોમાં બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રોની સ્થિતિ આલેખ 4.2માં દર્શાવી છે.

આલેખ 4.2: 31 માર્ચ 2021 સુધીમાં ચૂકવાયેલા સહાયક અનુદાન માટે 10 મુખ્ય વિભાગોના બાકી વપરાશી પ્રમાણપત્રો



સ્ત્રોત: પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) ની કચેરી દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી માહિતી

#### 4.4.1 અનુદાન મેળવનાર સંસ્થાઓની “અન્યો” તરીકે નોંધણી

જો સહાયક અનુદાન રાજ્યના કુલ ખર્ચનો મહત્વનો હિસ્સો બનતો હોય તો, એ જરૂરી છે કે હિસાબોની પારદર્શિતાના હિતમાં ભંડોળ જેને પૂરું પાડવામાં આવે છે તે અનુદાન મેળવનાર સંસ્થાની વિગતો અને પ્રકાર સરકારે પૂરા પાડવા જોઈએ.

ગુજરાતમાં, છેલ્લા પાંચ વર્ષ (2016-21) દરમિયાન સહાયક અનુદાન રાજ્યના કુલ ખર્ચના 37 ટકા થતા હતાં, જે નોંધપાત્ર છે. ઉપરાંત, જો કે રાજ્ય સરકારના છેલ્લા પાંચ વર્ષના નાણાકીય હિસાબો<sup>4</sup> ‘અન્યો’ હેઠળ વર્ગીકૃત જુદી જુદી સંસ્થાઓને છૂટા કરવામાં આવેલા સહાયક અનુદાનનો સતત વધારો<sup>5</sup> દર્શાવતા હતાં છતાં, વપરાશી પ્રમાણપત્રોની રજૂઆતની દેખરેખ માટે આવી દરેક સંસ્થાને સંસ્થાકીય સંજ્ઞા એનાયત કરવાની અને આવી સંસ્થાઓની સામે બાકી રકમની ચકાસણી કરવાની કોઈ વ્યવસ્થા રાજ્ય સરકારે ઘડી ન હતી.

નીચેનો કોઠો 4.7 છેલ્લા પાંચ વર્ષ (2016-21) દરમિયાન રાજ્ય સરકાર દ્વારા ‘અન્યો’ને છૂટા કરવામાં આવેલા સહાયક અનુદાનની વિગતો દર્શાવે છે.

<sup>4</sup> નાણાકીય હિસાબોના પત્રક નં. 10 અને પરિશિષ્ટ III

<sup>5</sup> 2016-17માં ₹ 18,808.65 કરોડથી 2020-21માં ₹ 23,691.95 કરોડ

કોઠો 4.7: 2016-21 દરમિયાન 'અન્યો' ને છૂટા કરવામાં આવેલા સહાયક અનુદાનની વિગતો

(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક	વર્ષ	કુલ ખર્ચ	છૂટું કરેલું કુલ સહાયક અનુદાન	કુલ ખર્ચની ટકાવારી રૂપે સહાયક અનુદાન	'અન્યો' ને છૂટું કરેલું સહાયક અનુદાન	કુલ છૂટા કરેલા સહાયક અનુદાનની ટકાવારી રૂપે 'અન્યો' ને છૂટું કરેલું સહાયક અનુદાન
1.	2016-17	1,26,727.78	48,055.38	37.92	18,808.65	39.14
2.	2017-18	1,45,003.92	54,807.18	37.80	20,856.91	38.06
3.	2018-19	1,62,582.94	59,610.69	36.66	23,656.31	39.68
4.	2019-20	1,67,861.24	64,262.01	38.28	25,343.20	39.44
5.	2020-21	1,78,717.47	64,637.35	36.17	23,691.95	36.65

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો

કોઠા 4.7માં જોઈ શકાય છે કે, 2020-21માં છૂટા કરાયેલા ₹ 64,637.35 કરોડના કુલ સહાયક અનુદાન પૈકી, ₹ 23,691.95 કરોડ (37 ટકા) 'અન્યો' હેઠળ વર્ગીકૃત કરવામાં આવેલી વિવિધ સંસ્થાઓને છૂટા કરવામાં આવ્યાં હતાં.

#### 4.5 ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલો

રાજ્ય સરકાર દ્વારા જેના માટે છેવટનું વર્ગીકરણ અને સહાયક ભરતિયું, ઉપાડ વખતે ઉપલબ્ધ ન હોય તો ખર્ચની તેવી બાબતોમાં આકસ્મિક ખર્ચનો ઉપાડ, ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલ પર કરવામાં આવે છે. પ્રારંભમાં પેશગી તરીકે ઉપાડ કર્યા બાદ, તેનો ત્યારબાદનો મેળ ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલથી ઉપાડની તારીખથી ત્રણ મહિનાના નિયત સમયગાળાની અંદર પ્રધાન મહાલેખાકારને (હિસાબ અને હક) વિગતવાર આકસ્મિક બિલની<sup>6</sup> રજૂઆત મારફત સુનિશ્ચિત કરવામાં આવે છે.

વર્ષો દરમિયાન, ભંડોળનો ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલથી, તેના લાંબા સમય માટે મેળ/પતાવટ (વિગતવાર આકસ્મિક બિલોની રજૂઆત દ્વારા) કર્યા વિના મોટા પાયે કરવામાં આવતો ઉપાડ ચિંતાનો વિષય છે.

31 માર્ચ 2021ની સ્થિતિએ, ગુજરાત સરકારના 24 વિભાગોએ કોઠા 4.8માં આપેલી વિગતો પ્રમાણે 3,650 ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલોની સામે ₹ 553.13 કરોડ માટે વિગતવાર આકસ્મિક બિલો રજૂ કર્યા ન હતાં.

<sup>6</sup> ગુજરાત તિજોરી નિયમો, 2000ના નિયમ 211 મુજબ

કોઠો 4.8: 31 માર્ચ 2021ની સ્થિતિએ ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલોની સામે બાકી વિગતવાર આકસ્મિક બિલોની સ્થિતિ

(₹ કરોડમાં)

વર્ષ	રજૂ કરેલા ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલો		મળેલા વિગતવાર આકસ્મિક બિલો		બાકી ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલો	
	સંખ્યા	રકમ	સંખ્યા	રકમ	સંખ્યા	રકમ
2018-19 સુધી	2,31,048	7,176.13	2,29,135	7,073.61	1,913	102.52
2019-20	6,584	833.05	6,237	820.13	347	12.92
2020-21	3,581	1,075.44	2,191	637.75	1,390	437.69
કુલ	2,41,213	9,084.62	2,37,563	8,531.49	3,650	553.13

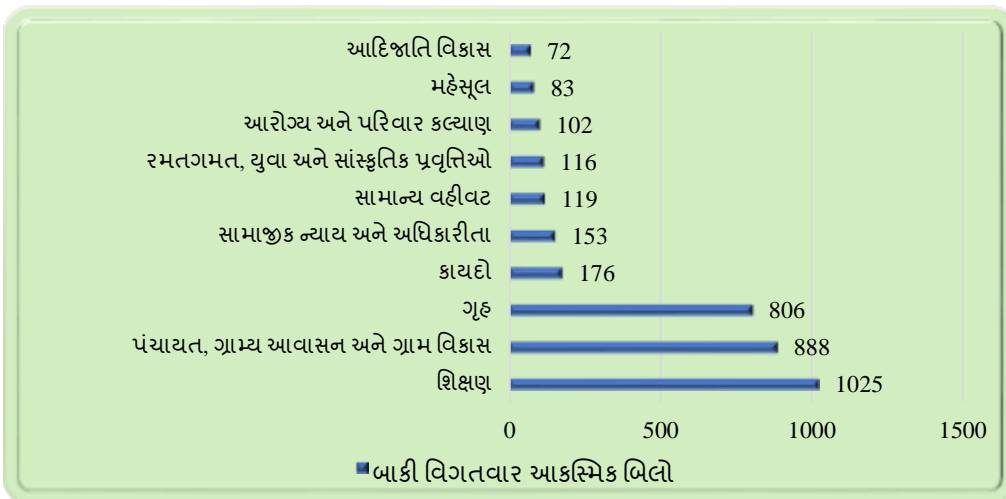
સ્રોત: પ્રધાન મહાલેખાકારની (હિસાબ અને હક) ની કચેરી દ્વારા સંકલિત માહિતી

કોઠા 4.8માં જોઈ શકાય છે કે, 2020-21માં ₹ 1,075.44 કરોડ માટે રજૂ કરેલા 3,581 ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલોમાંથી, ₹ 295 કરોડના (27.43 ટકા) 638 ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલો (17.82 ટકા) માર્ચ 2021 માં રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં. વધુમાં, માર્ચ 2021માં રજૂ કરેલા 638 ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલો પૈકી, ₹ 0.21 કરોડ માટેના પાંચ ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલો નાણાકીય વર્ષના છેલ્લા દિવસે રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

ઉચ્ચક આકસ્મિક બિલોની સામે વર્ષના અંતે કરવામાં આવેલો ખર્ચ નબળું જાહેર ખર્ચનું વ્યવસ્થાપન દર્શાવતું હતું અને પ્રાથમિક રીતે અંદાજપત્રીય જોગવાઈ પૂરી કરવા માટે ઉપાડ કર્યા હોવાનું સૂચવતું હતું.

2020-21 સુધીના બાકી વિગતવાર આકસ્મિક બિલોની વિભાગ-વાર વિગતો અને વર્ષ-વાર વિગતો અનુક્રમે પરિશિષ્ટ 4.2 અને પરિશિષ્ટ 4.3માં દર્શાવી છે. 10 મુખ્ય વિભાગોની બાકી વિગતવાર આકસ્મિક બિલોની સ્થિતિ આલેખ 4.3માં આપી છે.

આલેખ 4.3: 10 મુખ્ય વિભાગોમાં બાકી વિગતવાર આકસ્મિક બિલો





પેશગીઓનું લાંબા સમય સુધી સમાયોજન ન થાય તો ગેરરીતિનું જોખમ રહે છે આથી, વિગતવાર આકસ્મિક બિલો રજૂ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે સંબંધિત જીલ્લા વિકાસ અધિકારીઓ દ્વારા ચાંપતી નજર રાખવામાં આવે તે જરૂરી છે. ઉપરાંત, વિગતવાર આકસ્મિક બિલો ન મળ્યા હોય એટલે અંશે નાણાકીય હિસાબોમાં દર્શાવેલો ખર્ચ સાચો અથવા છેવટનો માની શકાય નહીં.

#### 4.6 વ્યક્તિગત થાપણ ખાતાઓ

એક વ્યક્તિગત થાપણ ખાતું તેના વહીવટકર્તાને ચોક્કસ હેતુ માટે વ્યક્તિગત થાપણ ખાતામાં આવક સીધેસીધી જમા કરવા અથવા ઉપાડ કરવાની સુગમતા માટેના ઉદ્દેશથી ઉભી કરેલી વ્યવસ્થા છે. સરકારના સંબંધિત વિભાગની આગોતરી મંજૂરીથી જ વ્યક્તિગત થાપણ ખાતું શરૂ કરવાની સત્તા આપી શકાય છે. વ્યક્તિગત થાપણ ખાતામાં ભંડોળોની તબદીલીની નોંધ રાખ્યના સંચિત નિધિમાંથી છેવટના ખર્ચ તરીકે સેવાના સંબંધિત મુખ્ય સદર હેઠળ કરવામાં આવે છે. વહીવટકર્તાઓએ નાણાકીય વર્ષના છેલ્લા કાર્યના દિવસે આવા ખાતાઓ બંધ કરવાના હોય છે અને વણવપરાયેલી સિલક સંચિત નિધિમાં પાછી તબદીલ કરવાની હોય છે અને જો જરૂર હોય તો વ્યક્તિગત થાપણ ખાતું પછીના વર્ષે ફરીથી ખોલી શકાય છે.

કોઠો 4.9 2016-21 દરમિયાન નાણાકીય વર્ષના છેલ્લા દિવસે વ્યક્તિગત થાપણ ખાતાઓમાં રહેલા ભંડોળોની સ્થિતિ રજૂ કરે છે.

કોઠો 4.9: 2016-21 દરમિયાન વ્યક્તિગત થાપણ ખાતાઓમાં રાખવામાં આવેલા ભંડોળો

(₹ કરોડમાં)

વર્ષ	વર્ષના અંતે વ્યક્તિગત થાપણ ખાતાઓની સંખ્યા	બંધ સિલક
2016-17	478	395.27
2017-18	482	447.41
2018-19	484	581.01
2019-20	465	795.41
2020-21	470	1,003.78

સ્રોત: વર્ષ 2016-21 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

વ્યક્તિગત થાપણ ખાતાઓમાંની બંધ સિલકો 2016-17માં ₹ 395.27 કરોડ હતી તે વધીને 2020-21માં ₹ 1,003.78 કરોડ થઈ હતી. આ ખાતાઓ નાણાકીય વર્ષના અંતે બંધ કરવામાં આવ્યાં ન હતાં અને બંધ સિલકો રાજ્યના સંચિત નિધિમાં જમા કરવામાં આવી ન હતી. 31 માર્ચ 2021ના રોજ કોઈ નિષ્ક્રિય વ્યક્તિગત થાપણ ખાતાઓ ન હતાં. 30 જૂન 2021ની સ્થિતિએ 470 વ્યક્તિગત થાપણ ખાતાઓ પૈકી 255નું તિજોરી સાથે મેળવણું કરવામાં આવ્યું ન હતું.

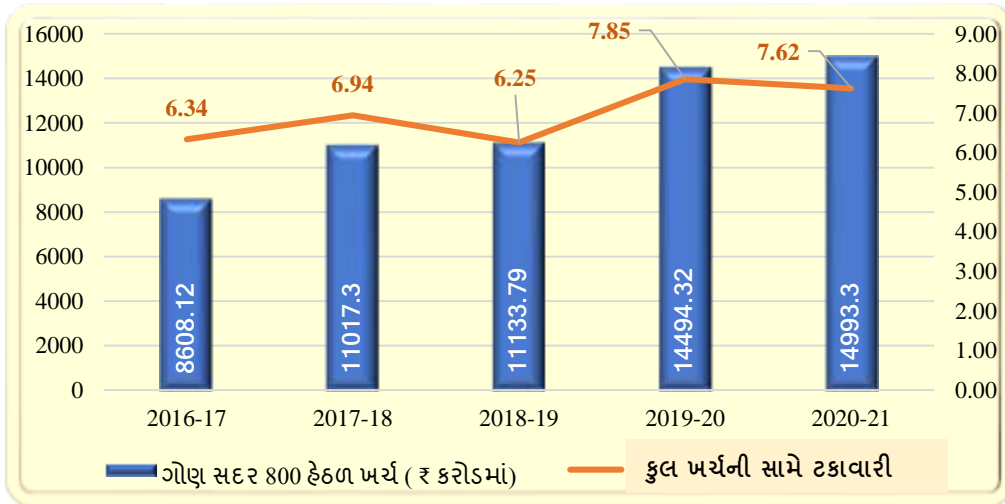
વ્યક્તિગત થાપણ હિસાબોમાં પડી રહેલી વણવપરાયેલી સિલકોની રાજ્યના સંચિત નિધિમાં બિન-તબદીલી જાહેર નાણાનો દુરુપયોગ, છેતરપીંડી અને ગેરરીતિનું જોખમ ઉભું કરે છે.

## 4.7 ગૌણ સદર 800નો વિવેકહીન ઉપયોગ

અન્ય આવક/અન્ય ખર્ચ સંબંધિત સર્વસંગ્રાહક ગૌણ સદર 800નો ઉપયોગ માત્ર એવા કિસ્સાઓમાં કરવો જોઈએ કે જેમાં હિસાબોમાં મુખ્ય સદર હેઠળ યોગ્ય ગૌણ સદરની જોગવાઈ કરવામાં આવી ન હોય. જો આવું નિયમિત ધોરણે બનતું હોય તો રાજ્ય સરકારની એ જવાબદારી છે કે તે પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) સાથે ચર્ચા કરે અને યોગ્ય ગૌણ સદરો ખોલવાની મંજૂરી મેળવે. ગૌણ સદર 800 હેઠળ આવક અને ખર્ચની આડેધડ નોંધણી વ્યવહારોની પારદર્શિતા અને પ્રકાર પર અસર કરે છે, અને હિસાબોને અસ્પષ્ટ બનાવે છે.

ગુજરાત સરકારે 2016-21ના પાંચ વર્ષોના સમયગાળા દરમિયાન ગૌણ સદરનો વ્યાપક ઉપયોગ કર્યો હતો. 2020-21 દરમિયાન, રાજ્ય સરકારે 64 મહેસૂલ અને મૂડી મુખ્ય હિસાબી સદરો હેઠળના ગૌણ સદર 800 હેઠળ ₹ 14,993.30 કરોડના ખર્ચની નોંધ કરી હતી, જે ₹ 1,96,639.92 કરોડના કુલ ખર્ચના 7.62 ટકા જેટલી થાય છે. 2016-21 દરમિયાન કુલ ખર્ચની ટકાવારી તરીકે ગૌણ સદર 800-‘અન્ય ખર્ચ’ના ઉપયોગનું પ્રમાણ આલેખ 4.4માં આપ્યું છે.

આલેખ 4.4: 2016-21 દરમિયાન ગૌણ સદર 800 - ‘અન્ય ખર્ચ’નો ઉપયોગ



આલેખ 4.4 દર્શાવે છે કે 2016-21 દરમિયાન કુલ ખર્ચની ટકાવારી રૂપે ગૌણ સદર 800 - ‘અન્ય ખર્ચ’ના ઉપયોગનું પ્રમાણ 6.25 ટકા અને 7.85 ટકા વચ્ચે રહ્યું હતું.

2020-21 દરમિયાન ચોક્કસ મુખ્ય સદરની અંદર ગૌણ સદર 800 - ‘અન્ય ખર્ચ’ હેઠળ નોંધવામાં આવેલ ખર્ચના (50 ટકા અથવા અધિક) નોંધપાત્ર પ્રમાણના ઉદાહરણો કોઠા 4.10માં આપ્યા છે.

કોઠો: 4.10: 2020-21 દરમિયાન ગૌણ સદર 800 'અન્ય ખર્ચ' હેઠળ નોંધવામાં આવેલો નોંધપાત્ર ખર્ચ

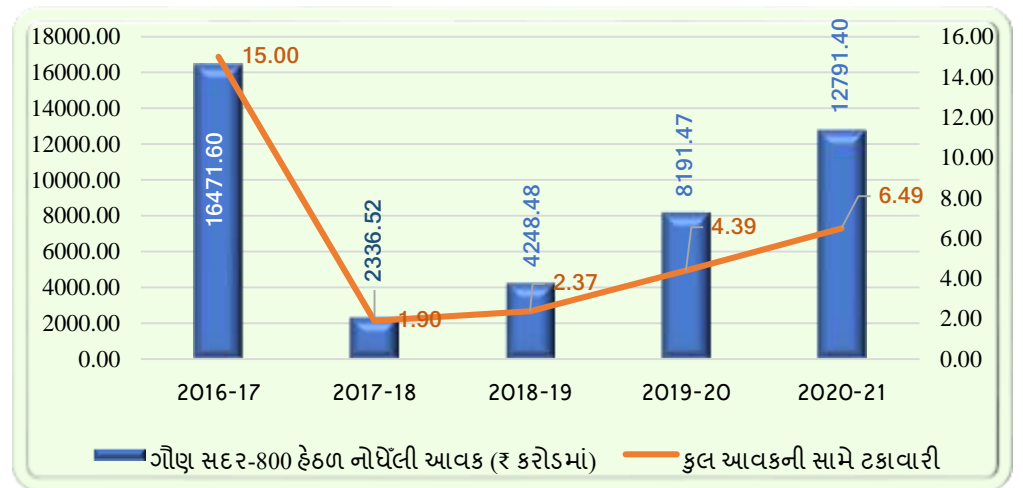
(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક	મુખ્ય સદર	મુખ્ય સદર હેઠળ ખર્ચ	ગૌણ સદર 800 હેઠળ ખર્ચ	ટકાવારી
1	2852 ઉદ્યોગો	2830.56	2773.52	97.98
2	2853 બિન-લોહ ખાણકામ અને ધાતુ ઉદ્યોગો	177.30	100.00	56.40
3	2245 કુદરતી આફતોના હિસાબે રાહત	1760.82	2109.43	119.80
4	4211 પરિવાર કલ્યાણ પર મૂડી જોગવાઈ	5.49	5.49	100.00
5	2515 અન્ય ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમો	4501.61	3059.30	67.96
6	4236 પોષણ પર મૂડી જોગવાઈ	9.42	9.42	100.00
7	2075 પ્રકીર્ણ સામાન્ય સેવાઓ	29.31	28.65	97.75
8	3452 પ્રવાસન	96.26	69.64	72.35
9	4408 અન્ન, સંગ્રહ અને વખાર પર મૂડી જોગવાઈ	46.39	28.68	61.82
10	4075 પ્રકીર્ણ સામાન્ય સેવાઓ	0.23	0.13	56.32

સ્રોત: વર્ષ 2020-21 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

2016-21 દરમિયાન કુલ આવકની ટકાવારી રૂપે ગૌણ સદર 800 –‘અન્ય આવક’ના ઉપયોગનું પ્રમાણ આલેખ 4.5માં આપ્યું છે.

આલેખ 4.5: 2016-21 દરમિયાન ગૌણ સદર 800--‘અન્ય આવક’ નું સંચાલન



આવકના કિસ્સામાં, ગૌણ સદર 800નો ઉપયોગ 2017-18માં કુલ આવકના 1.90 ટકાથી 2016-17 દરમિયાન કુલ આવકના 15 ટકાની વચ્ચે રહ્યો હતો. 2020-21 દરમિયાન, રાજ્ય સરકારે 62 મુખ્ય સદરોને લગતી ₹ 12,791.40 કરોડની આવકની નોંધ ગૌણ સદર 800 –‘અન્ય આવક’ હેઠળ વર્ગીકૃત કરી હતી જે ₹ 1,97,135.95 કરોડની કુલ આવકના 6.49 ટકા થતા હતાં.

2020-21 દરમિયાન ચોક્કસ મુખ્ય સદર અંતર્ગત ગૌણ સદર 800 – ‘અન્ય આવક’ હેઠળ નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં નોંધવામાં આવેલી આવકના (50 ટકા અથવા અધિક) ઉદાહરણો કોઠા 4.11માં આપ્યા છે.

કોઠો: 4.11: 2020-21 દરમિયાન ગૌણ સદર 800-‘અન્ય આવકો’ હેઠળ નોંધવામાં આવેલી નોંધપાત્ર આવકો

(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક	મુખ્ય સદર	મુખ્ય સદર હેઠળ આવક	ગૌણ સદર 800 હેઠળ આવક	ટકાવારી
1	1425 અન્ય વૈજ્ઞાનિક સંશોધન	15.34	15.35	100.07
2	1452 પ્રવાસન	4.78	4.78	100.00
3	0702 લઘુ સિંચાઈ	60.04	58.36	97.20
4	0575 અન્ય વિશેષ વિસ્તાર કાર્યક્રમ	25.05	25.28	100.92
5	0217 શહેરી વિકાસ	94.79	68.71	72.48
6	0401 પાક ઉછેર	58.62	54.34	92.70
7	0515 અન્ય ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમો	101.78	88.81	87.26
8	0049 વ્યાજની આવક	847.64	687.41	81.10
9	0071 પેન્શન અને અન્ય નિવૃત્તિ લાભો અંગે ફાળો અને વસૂલાત	33.55	21.03	60.68
10	0035 ખેતીની જમીન સિવાયની સ્થાવર મિલકત પર કરવેરા	337.77	264.83	78.41
11	0408 અન્ન સંગ્રહ અને વખાર	54.72	54.73	100.02
12	0047 અન્ય નાણાકીય સેવાઓ	0.07	0.07	100.00
13	0810 ઉર્જાના બિન-પરંપરાગત સ્ત્રોતો	15.11	15.11	100.00
14	1456 નાગરિક પુરવઠો	0.01	0.01	100.00
15	0801 ઉર્જા	0.33	0.33	100.00
16	0506 જમીન સુધારણા	0.03	0.03	100.00
17	0802 પેટ્રોલીયમ	1.66	1.66	100.00
18	0211 પરિવાર કલ્યાણ	1.39	1.39	100.00
19	1054 માર્ગો અને પુલો	33.17	32.90	99.19
20	0235 સામાજિક સુરક્ષા અને કલ્યાણ	2.64	2.48	93.94
21	0059 જાહેર બાંધકામ	59.38	49.73	83.75
22	0435 અન્ય કૃષિ કાર્યક્રમો	6.31	5.06	80.19

સ્રોત: વર્ષ 2020-21 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

સર્વસંગ્રાહક ગૌણ સદર 800 હેઠળ મોટી રકમોનું વર્ગીકરણ નાણાકીય અહેવાલોની પારદર્શિતાને અસર કરે છે અને ફાળવણીની પ્રાથમિકતાઓ અને ખર્ચની ગુણવત્તાના યોગ્ય પૃથક્કરણને બગાડી નાખે છે.

## માપણી સંબંધિત બાબતો

### 4.8 ઉપલક અને ઋણ, થાપણ અને ભરણાના મુખ્ય સદરો હેઠળ બાકી સિલકો

એક અથવા બીજા કારણસર હિસાબના નિર્ણાયક સદરમાં નોંધી શકાય એમ ન હોય એવા વ્યવહારો દર્શાવવા માટે સરકારના હિસાબોમાં ઉપલક સદર ખોલવામાં આવે છે. આવા હિસાબી સદરોમાં રહેલી રકમોને જ્યારે તેમના સંબંધિત નિર્ણાયક સદરે નોંધવામાં આવે ત્યારે, બાદ ઉધાર અથવા બાદ જમા દ્વારા છેવટે ઉપલક સદરોને દૂર કરવામાં આવે છે. જો ઉપલક સદર હેઠળની રકમો પતાવટ થયા વગર રહે તો આ સદરો હેઠળની સિલકો જમા થયા કરશે જે પરિણામે સરકારની આવક અને ચૂકવણીઓ ઓછી દર્શાવશે.

ભરણાં એ તમામ વ્યવહારોને આવરી લે છે જે હિસાબોના સમાયોજનના સદરો હોય છે અને આ સદરોમાં ઉધાર અથવા જમા નોંધો છેવટે એજ અથવા હિસાબીકરણના અન્ય વર્તુળની અંદર અનુરૂપ જમા અથવા ઉધાર દ્વારા દૂર કરવામાં આવે છે.

નાણાકીય હિસાબો ઉપલક અને ભરણાંના સદરો હેઠળની ચોખ્ખી સિલકો દર્શાવે છે. આ સદરો હેઠળની બાકી સિલકોની ગણતરી જુદા જુદા સદરો હેઠળની અલગ-અલગ બાકી ઉધાર અને જમા સિલકોનું એકત્રીકરણ કરીને કરવામાં આવે છે. ઉપલક અને ભરણાંના સદરોની બાબતો દૂર કરવાનો આધાર રાજ્યની તિજોરીઓ/બાંધકામો અને વન વિભાગો, વગેરે દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી વિગતો પર છે.

ઉપલક અને ભરણાંના મુખ્ય સદરો હેઠળની છેલ્લા ત્રણ વર્ષ માટેની ચોખ્ખી સિલકો કોઠા 4.12માં આપી છે.

કોઠો 4.12: ઉપલક અને ભરણાંના સદરો હેઠળ સિલકો

(₹ કરોડમાં)

ગૌણ સદર	2018-19		2019-20		2020-21	
	ઉધાર	જમા	ઉધાર	જમા	ઉધાર	જમા
<b>મુખ્ય સદર 8658 -ઉપલક</b>						
101 -પગાર અને હિસાબ કચેરી ઉપલક	221.01	9.22	166.57	(-)5.17	210.39	2.59
ચોખ્ખી	ઉધાર 211.79		ઉધાર 171.74		ઉધાર 207.80	
102 - ઉપલક હિસાબ- મુલકી	98.04	7.72	245.71	311.51	9.94	61.97
ચોખ્ખી	ઉધાર 90.32		જમા 65.80		જમા 52.03	

ગૌણ સદર	2018-19		2019-20		2020-21	
	ઉધાર	જમા	ઉધાર	જમા	ઉધાર	જમા
109 - રિઝર્વ બેંક ઉપલક -મુખ્ય કચેરી	0.38	(-)0.01	0.90	0.03	1.15	0.01
ચોખ્ખી	ઉધાર 0.39		ઉધાર 0.87		ઉધાર 1.14	
110 - રિઝર્વ બેંક ઉપલક- મુખ્ય હિસાબી કચેરી	242.23	0.00	206.27	0.01	202.73	0.01
ચોખ્ખી	ઉધાર 242.23		ઉધાર 206.26		ઉધાર 202.72	
112 - મૂળ સ્થાને કર કપાત (TDS) ઉપલક	0.00	28.83	0.00	9.32	0.00	38.77
ચોખ્ખી	જમા 28.83		જમા 9.32		જમા 38.77	
123 - અખિલ ભારતીય સેવાના અધિકારીઓ ની જૂથ વિમા યોજના	0.04	0.08	0.40	0.18	0.46	0.37
ચોખ્ખી	જમા 0.04		ઉધાર 0.22		ઉધાર 0.09	
<b>મુખ્ય સદર 8782- ભરણાં</b>						
102 - જા. બાં. ભરણાં	20,044.57	20,710.61	18,395.78	19,137.14	18,555.38	19,441.43
ચોખ્ખી	જમા 666.04		જમા 741.36		જમા 886.05	
103 - વન વિભાગના ભરણાં	942.15	988.21	944.50	1,011.57	1096.28	1150.27
ચોખ્ખી	જમા 46.06		જમા 67.07		જમા 53.99	
108 અન્ય ભરણાં	113.36	124.16	87.07	102.64	95.98	109.96
ચોખ્ખી	જમા 10.80		જમા 15.57		જમા 13.98	

સ્રોત: વર્ષ 2020-21 માટેના નાણાકીય હિસાબો

### પગાર અને હિસાબ કચેરી ઉપલક

પગાર અને હિસાબ કચેરીઓ અને પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) ના હિસાબકિતાબમાંથી ઉભા થતા આંતર-વિભાગીય અને આંતર-સરકારી વ્યવહારોના સમાધાન માટે આ ગૌણ સદરનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ ગૌણ સદર હેઠળના વ્યવહારો એક હિસાબી અધિકારીએ અન્ય હિસાબી અધિકારી જેના સામે ગૌણ સદર ‘પીએઓ ઉપલક’નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેના વતી ક્યાં તો કરેલી વસૂલાત અથવા તો ચૂકવણીઓ રજૂ કરે છે. જે હિસાબી અધિકારીના હિસાબમાં પ્રારંભિક વસૂલાત હિસાબમાં નોંધવામાં આવી હોય તેના દ્વારા ચેક જારી કરવામાં આવે ત્યારે આ

સદરની જમા નોંધનો 'બાદ જમા' દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવે છે. 'પીએઓ ઉપલક'હેઠળની ઉધાર નોંધ હિસાબી અધિકારી, જેના વતી ચૂકવણી કરવામાં આવી હતી તેના તરફથી ચેક મળે અને વટાવાય ત્યારે 'બાદ ઉધાર' દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવે છે.

આ ગૌણ સદર હેઠળ બાકી ઉધાર સિલકનો અર્થ એવો થાય કે પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) દ્વારા પગાર અને હિસાબ કચેરી વતી ચૂકવણીઓ કરવામાં આવી છે જેની વસૂલાત કરવાની બાકી છે. બાકી જમા સિલકનો અર્થ એ કે પગાર અને હિસાબ કચેરી વતી પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) દ્વારા ચૂકવણીઓ પ્રાપ્ત થઈ છે, જેની પરતચૂકવણી કરવાની/સમાયોજન બાકી છે (નવેમ્બર 2021).

આ સદર હેઠળ ચોખ્ખી ઉધાર સિલક 2018-19માં ₹ 211.79 કરોડ હતી તે 2020-21માં ઘટીને ₹ 207.80 કરોડ થઈ હતી.

### ઉપલક હિસાબો (મુલકી)

આ વચગાળાના ગૌણ સદરનો ઉપયોગ એવા વ્યવહારોના હિસાબીકરણ માટે કરવામાં આવે છે જે કેટલીક માહિતી/દસ્તાવેજો એટલે કે ભરતીયાં, ચલણો, વગેરેના અભાવે ખર્ચ અથવા આવકના નિર્ણાયક સદરમાં નોંધી શકાયા નથી. આ ગૌણ સદરને આવકની નોંધ કરવા માટે જમા કરવામાં આવે છે અને કરવામાં આવેલા ખર્ચ માટે ઉધારવામાં આવે છે. જરૂરી માહિતી/દસ્તાવેજો મળે ત્યારે હિસાબોના સંબંધિત મુખ્ય/પેટા-મુખ્ય/ગૌણ સદરોમાં ઉધાર અથવા જમા હવાલા દ્વારા બાદ ઉધાર અથવા બાદ જમા નોંધ દ્વારા આ ગૌણ સદર દૂર કરવામાં આવે છે.

આ સદર હેઠળની બાકી ઉધાર સિલકનો અર્થ એવો થાય કે ભરતીયાં જેવી વિગતોના અભાવે કરવામાં આવેલી ચૂકવણીઓ નિર્ણાયક ખર્ચના સદરે ઉધારી શકાઈ ન હતી. બાકી જમા સિલકનો મતલબ એ થાય કે જે રકમો પ્રાપ્ત થઈ હતી તેને માહિતીના અભાવે આવકના નિર્ણાયક સદરમાં જમા કરી શકાયા ન હતાં.

31 માર્ચ 2021ના રોજ આ સદરમાં ચોખ્ખી જમા સિલક ₹ 52.03 કરોડ હતી, જે દર્શાવે છે કે આવકના નિર્ણાયક સદરના વર્ગીકરણ માટે જરૂરી માહિતી ઉપલબ્ધ ન હતી.

### રિઝર્વ બેંક ઉપલક- કેન્દ્રીય હિસાબ કચેરી

આ સદરનો ઉપયોગ આંતર-સરકારી વ્યવહારો જેમાં બે સરકારો વચ્ચેની રોકડ સિલકો વચ્ચેની નાણાકીય પતાવટ ભારતીય રિઝર્વ બેંકના કેન્દ્રીય હિસાબ વિભાગને સૂચના આપીને કરવામાં આવે છે.

ભારતીય રિઝર્વ બેંક દ્વારા કરાયેલા નાણાકીય સમાયોજનની જાણ થયા બાદ આવકના નિર્ણાયક હિસાબી સદરે રકમ તબદીલ કરીને આ સદર દૂર કરવામાં આવે છે. મુખ્ય વ્યવહારો જેની આ ઉપલક સદર હેઠળ પતાવટ કરવામાં આવે છે તે ભારત સરકાર તરફથી મળેલું અનુદાન/લોન અને તેમની પરત ચૂકવણીઓ, જામીનગીરીઓનું વિમોચન અને ભારતીય રિઝર્વ બેંકની જાહેર

ઋણ કચેરી દ્વારા તેના પર ચૂકવવામાં આવેલું વ્યાજ, અને સરકારના વિભાગોને માલસામાનના પુરવઠા માટે મહાનિયામક પુરવઠા અને નિકાલ (ડિરેક્ટર જનરલ ઓફ સપ્લાઇઝ એન્ડ ડિસ્પોઝલ્સ) દ્વારા કરવામાં આવેલી ચૂકવણીઓ છે.

31 માર્ચ 2021ના રોજ, આ સદર હેઠળ ઉધાર સિલક ₹ 202.72 કરોડ હતી જે દર્શાવે છે કે વર્ષ દરમિયાન કેટલીક બાબતોનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો ન હતો.

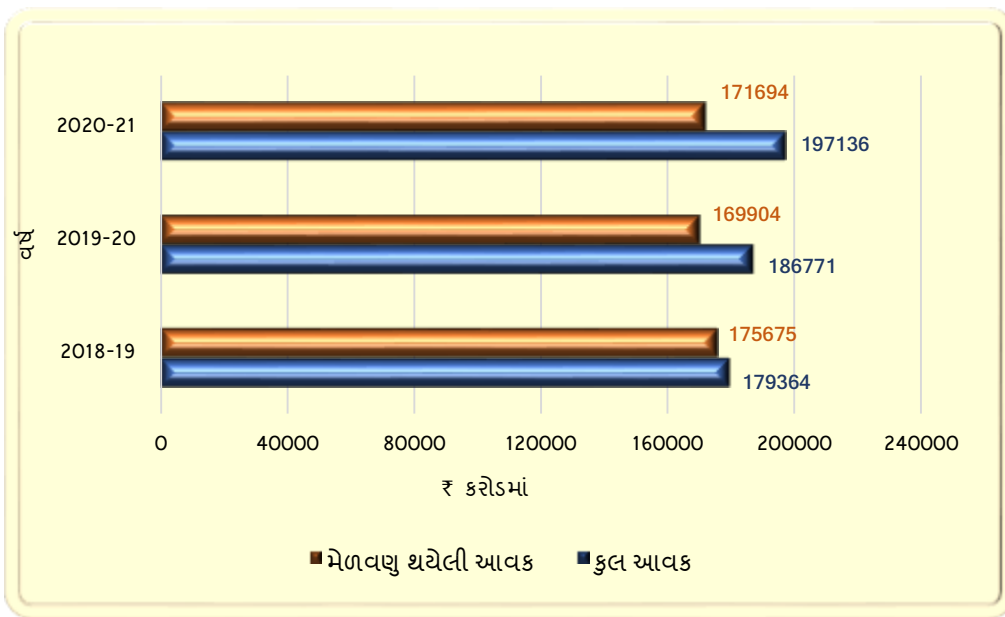
#### 4.9 વિભાગીય આંકડાઓનું બિન-સમાધાન

નાણાકીય નિયમો નિયત કરે છે કે નિયંત્રણ અધિકારીઓના હિસાબકિતાબમાં નોંધવામાં આવેલા આવક અને ખર્ચનું વર્ષ દરમિયાન દર મહિને પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) ના હિસાબકિતાબમાં તે નોંધવામાં આવેલા હોય તેની સાથે મેળવણું કરવું જોઈએ. આ બાબત નિયંત્રણ અધિકારીઓને (ક) ખર્ચ પર અસરકારક નિયંત્રણ રાખવામાં (ખ) તેમની અંદાજપત્રીય ફાળવણીનો અસરકારક રીતે વહીવટ કરવામાં અને (ગ) તેમના હિસાબની ચોકસાઈ સુનિશ્ચિત કરવા માટે સક્ષમ કરે છે.

જ્યારે 2019-20 દરમિયાન આવકના 91 ટકા અને ચૂકવણીઓના 92 ટકાનું મેળવણું કરવામાં આવ્યું હતું ત્યારે 2020-21માં આ નોંધપાત્ર રીતે ઘટીને આવક માટે 87.09 ટકા અને ચૂકવણીઓ માટે 91.46 ટકા થઈ ગયું હતું.

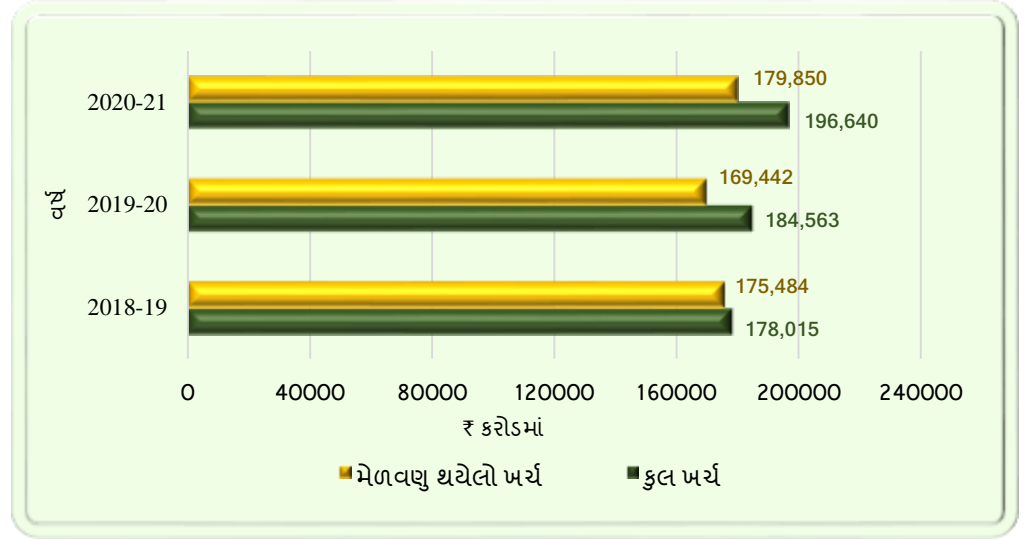
છેલ્લા ત્રણ વર્ષો (2018-21) દરમિયાન નિયંત્રણ અધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ આવક અને ખર્ચના મેળવણાંની સ્થિતિ અનુક્રમે આલેખ 4.6 અને 4.7માં દર્શાવી છે.

આલેખ 4.6: છેલ્લા ત્રણ વર્ષો દરમિયાન કરવામાં આવેલા આવકના મેળવણાંની સ્થિતિ





આલેખ 4.7: છેલ્લા ત્રણ વર્ષો દરમિયાન કરવામાં આવેલા ખર્ચના મેળવણાની સ્થિતિ



છેલ્લા ત્રણ વર્ષો દરમિયાન નિયંત્રણ અધિકારીઓ દ્વારા કરાયેલા મેળવણાના પ્રમાણની સ્થિતિ કોઠા 4.13 (આવકોની બાબતમાં) અને 4.14માં (ખર્ચની બાબતમાં) આપી છે.

કોઠો 4.13: આવકના મેળવણાની સ્થિતિ

વર્ષ	નિયંત્રણ અધિકારીઓની કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ મેળવણું થયું	કુલ આવક		મેળવણાંની ટકાવારી
			કુલ આવક	મેળવણું થયેલી આવક	
(₹ કરોડમાં)					
2018-19	80	72	1,79,364	1,75,675	98
2019-20	80	77	1,86,771	1,69,904	91
2020-21	80	74	1,97,136	1,71,694	87

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો

કોઠો 4.14: ખર્ચના મેળવણાંની સ્થિતિ

વર્ષ	નિયંત્રણ અધિકારીઓની કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ મેળવણું થયું	કુલ ખર્ચ		મેળવણાંની ટકાવારી
			કુલ ખર્ચ	મેળવણું થયેલો ખર્ચ	
(₹ કરોડમાં)					
2018-19	527	527	1,78,014	1,75,484	99
2019-20	527	518	1,84,563	1,69,442	92
2020-21	527	497	1,96,640	1,79,850	91

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો

બિન-મેળવણાંની બાબતમાં ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષકના રાજ્યની નાણાકીય પરિસ્થિતિ પરના અગાઉના અહેવાલોમાં નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો. આમ છતાં, 2020-21 દરમિયાન પણ આ બાબતમાં કોઈ સુધારો થયો હોય એવું લાગતું ન હતું.

આંકડાઓની ચકાસણી અને મેળવણું નાણાકીય વ્યવસ્થાપનનું મહત્વનું સાધન છે. આ બાબતમાં કાયદાકીય જોગવાઈઓ અને વહીવટી સૂચનાઓનો અમલ/અનુપાલન કરવામાં નિષ્ફળતાના પરિણામે માત્ર હિસાબોમાં આવક અને ખર્ચના ખોટા વર્ગીકરણ અને ખોટી નોંધ જ થતી નથી પરંતુ અંદાજપત્રીય પ્રક્રિયાનો મૂળ હેતુ પણ નિરર્થક થાય છે.

#### 4.10 રોકડ સિલકોનું મેળવણું

31 માર્ચ 2021ના રોજ પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) ના હિસાબકિતાબ મુજબ રાજ્ય સરકારની રોકડ સિલક અને ભારતીય રિઝર્વ બેંક દ્વારા જણાવવામાં આવેલી રોકડ સિલક વચ્ચે ₹ 2.48 કરોડનો (ચોખ્ખી ઉધાર) તફાવત હતો. આ ₹ 2.48 કરોડનો તફાવત એજન્સી બેંકો, તિજારીઓ, ભારતીય રિઝર્વ બેંકના મુંબઈ ખાતે ઇડીપી કેન્દ્ર દ્વારા ભૂલભરેલા અહેવાલો અને અન્ય પરચુરણ કારણોના લીધે ઉભો થયો છે.

### જાહેર કરવા સંબંધી બાબતો

#### 4.11 ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણોનું અનુપાલન

ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક દ્વારા 2002માં સ્થાપવામાં આવેલું સરકારી હિસાબી ધોરણ સલાહકાર બોર્ડ (GASAB) ઉત્તરદાયિત્વ નક્કી કરવાની પદ્ધતિને વધુ સારી બનાવવા માટે સરકારી હિસાબ અને નાણાકીય અહેવાલ માટેના ધોરણો ઘડે છે. માર્ચ 2021ની સ્થિતિએ, ત્રણ ભારતીય સરકારી હિસાબી ધોરણો (IGAS) જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે. આ ધોરણોની વિગતો અને વર્ષ 2020-21 માટેના નાણાકીય પત્રકોમાં ગુજરાત સરકાર દ્વારા આના અનુપાલનનું પ્રમાણ કોઠા 4.15માં આપવામાં આવ્યું છે.

કોઠો 4.15: ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણોનું (IGAS) અનુપાલન

ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણો	ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણોનો સાર	સ્થિતિ	બિન-અનુપાલનની અસર
ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણો 1 સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલી બાયંધરીઓ—જાહેર કરવાની જરૂરિયાત	આ ધોરણ સરકાર માટે તેના નાણાકીય હિસાબોમાં વર્ષ દરમિયાન આપવામાં આવેલી બાયંધરીઓની મહત્તમ રકમ સાથે ઉમેરા, કાઢી નાખેલી, અમલ કરેલી, મુક્ત કરેલી અને વર્ષના અંતે બાકી જાહેર કરવાનું જરૂરી બનાવે છે.	આંશિક અનુપાલન	રાજ્ય સરકારે વર્ષ દરમિયાન આપેલી બાયંધરીઓની અધિકતમ રકમ જાહેર કરી હતી પરંતુ વસૂલાતપાત્ર બાયંધરી ફીનું ક્ષેત્ર-વાર વિભાજન રાજ્ય સરકાર દ્વારા પૂરું પાડવામાં આવ્યું ન હતું. વિભાગો દ્વારા બાયંધરીઓનું મેળવણું કરવામાં આવ્યું ન હતું.
ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણો 2 સહાયક અનુદાનનું હિસાબીકરણ અને વર્ગીકરણ	છેવટના ઉપયોગને ધ્યાને લીધા વિના સહાયક અનુદાનનું વર્ગીકરણ અનુદાન આપનારના હિસાબોમાં મહેસૂલી ખર્ચ તરીકે અને અનુદાન મેળવનારના હિસાબોમાં મહેસૂલી આવક તરીકે કરવાનું હોય છે.	મોટે ભાગે અનુપાલન થયું	2020-21 દરમિયાન, ગુજરાત સરકારે ₹ 36.38 કરોડના સહાયકીની મહેસૂલ વિભાગના બદલે મૂડી વિભાગ હેઠળ ખોટી રીતે અંદાજપત્રીય જોગવાઈ અને નોંધ કરી હતી. સમય સમયે રાજ્ય સરકારે સુધારાત્મક પગલા લીધા છે અને મૂડી વિભાગમાં ખોટા વર્ગીકરણનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે.

ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણો	ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણોનો સાર	સ્થિતિ	બિન-અનુપાલનની અસર
ભારત સરકારના હિસાબી ધોરણો 3 સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલી લોન અને પેશગીઓ	આ ધોરણ સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતી લોન અને પેશગીઓની નાણાકીય હિસાબોમાં માન્યતા, માપણી અને મૂલ્યાંકનને લગતું છે. જેથી પૂર્ણ, ચોક્કસ અને એકરૂપ હિસાબી પ્રણાલી સુનિશ્ચિત કરી શકાય.	આંશિક અનુપાલન	રાજ્ય સરકારે લોનની સિલક અને બાકી વસૂલાત અને કાયમી ધોરણે મંજૂર કરવામાં આવેલી લોનની પુષ્ટિ કરવાની હોય છે. જો કે, સરકારે 31 માર્ચ 2021ના રોજની વસૂલાતને લગતી માહિતી પૂરી પાડી છે છતાં, સતત અનુસરણ કરતાં રહેવા છતાં બાકી લોનની સિલકો અને કાયમી 'ધોરણે આપવામાં આવેલી લોન' સંબંધિત માહિતીની પુષ્ટિ કરી નથી.

#### 4.12 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓના હિસાબો/ અલગ ઓડિટ અહેવાલોની રજૂઆત

રાજ્ય સરકાર દ્વારા વિકાસ, આવાસન, વગેરે ક્ષેત્રોમાં ઘણી સ્વાયત્ત સંસ્થાઓની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક (ફરજો, સત્તાઓ અને સેવાની શરતો) અધિનિયમ, 1971ની કલમ 19(2), 19(3) અને 20(1) હેઠળ ઓડિટને પાત્ર છે. રાજ્યમાં આવી 71 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓના હિસાબનું ઓડિટ ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક દ્વારા કરવામાં આવે છે. આમનું ઓડિટ તેમના વ્યવહારો, સંચાલનની પ્રવૃત્તિઓ અને હિસાબો, પ્રણાલીઓ અને કાર્યપદ્ધતિ, આંતરિક વ્યવસ્થાપન અને નાણાકીય નિયંત્રણોની સમીક્ષા, વગેરે બાબતો અંગે કરવામાં આવે છે. 71 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ પૈકી પ્રત્યેકની બાબતમાં અલગ ઓડિટ અહેવાલો રાજ્ય સરકારને રજૂ કરવાના હોય છે જ્યારે 71 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓમાંથી 44ની બાબતમાં અલગ ઓડિટ અહેવાલો રાજ્ય વિધાનસભામાં મુકવાના હોય છે.

ઈકોતેર સ્વાયત્ત સંસ્થાઓમાંથી માત્ર પાંચે વર્ષ 2020-21 માટેના હિસાબો રજૂ કર્યા હતાં જ્યારે 66 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓના કિસ્સામાં પાછલા હિસાબો બાકી હતાં. નવેમ્બર 2021ના અંતે આ 66 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ દ્વારા હિસાબો રજૂ કરવામાં ત્રણ મહિનાથી 14 વર્ષનો વિલંબ થયો હતો. 71 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓના મળેલાં<sup>7</sup> હિસાબો અને રાજ્ય વિધાનસભામાં મુકવામાં આવેલા અલગ ઓડિટ અહેવાલોની સ્થિતિ દર્શાવતું પત્રક પરિશિષ્ટ 4.4માં દર્શાવ્યું છે.

હિસાબો (66 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ) રજૂ કરવામાં વિલંબ અને અલગ ઓડિટ અહેવાલો (39 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ) વિધાનસભામાં મુકવામાં વિલંબનું વિભાજન કોઠા 4.16માં દર્શાવ્યું છે.

<sup>7</sup> સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ દ્વારા નાણાકીય વર્ષ પૂર્ણ થયાના ત્રણ મહિનાની અંદર એટલે કે દર વર્ષે 30 જૂન સુધીમાં હિસાબો રજૂ કરવાના હોય છે.

કોઠો 4.16: હિસાબો રજૂ કરવામાં અને અલગ ઓડિટ અહેવાલો વિધાનસભાના મેજ પર મુકવામાં વિલંબ

ઓડિટ માટે હિસાબો રજૂ કરવા		અલગ ઓડિટ અહેવાલો વિધાનસભાના મેજ પર મુકવા	
વિલંબનો સમયગાળો (જૂન 2021 સુધી)	સ્વાયત્ત સંસ્થાઓની સંખ્યા	વિલંબ	સ્વાયત્ત સંસ્થાઓની સંખ્યા
1 વર્ષ સુધી	26	1 વર્ષ સુધી	08
2 વર્ષ	11	1 - 2 વર્ષ	06
2 વર્ષ કરતાં વધુ	29	2 વર્ષ કરતાં વધુ	25
કુલ	66	કુલ	39

સ્ત્રોત: પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ I) અને પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ II) ની કચેરીઓ દ્વારા સંકલિત માહિતી

હિસાબો રજૂ કરવામાં અને અલગ ઓડિટ અહેવાલો રાજ્ય વિધાનસભાના મેજ પર મુકવામાં અસાધારણ વિલંબના પરિણામે સરકારનું મૂડીરોકાણ કરવામાં આવેલું છે એવી આ સંસ્થાઓની કામગીરીની ચકાસણીમાં વિલંબ થયો હતો. ઉપરાંત, સરકાર દ્વારા લેવા જરૂરી ઉપચારાત્મક પગલા, જો જરૂરી હોય તો, તે લેવામાં પણ વિલંબ થયો હતો.

#### 4.13 વિભાગીય વાણિજ્યિક ઉપક્રમો/કંપનીઓ/નિગમો

##### 4.13.1 નાણાકીય અહેવાલોનું માળખું

રાજ્યના જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમોમાં (SPSUs) રાજ્ય સરકારની કંપનીઓ અને નિગમોનો સમાવેશ થાય છે.

સરકારી કંપનીઓએ કંપની અધિનિયમ, 2013ની (અધિનિયમ) અનુસૂચિ IIIમાં નિયત કરેલા નમૂનામાં અને હિસાબી ધોરણોની રાષ્ટ્રીય સલાહકાર સમિતિના સલાહસૂચન મુજબ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નિયત કરવામાં આવેલા ફરજિયાત હિસાબી ધોરણોનું પાલન કરીને નાણાકીય હિસાબો તૈયાર કરવા જરૂરી હોય છે.

વૈધાનિક નિગમોએ ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષકના પરામર્શમાં ઘડવામાં આવેલા નિયમો અને આવા નિગમોના નિયમનકારી અધિનિયમમાં હિસાબો સંબંધિત કોઈ પણ વિશિષ્ટ જોગવાઈ હેઠળ નિયત કરવામાં આવેલા માળખામાં તેમના હિસાબો તૈયાર કરવા જરૂરી છે.

##### 4.13.2 વૈધાનિક ઓડિટરો દ્વારા રાજ્યના જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમોનું ઓડિટ

અધિનિયમ હેઠળ સરકારી કંપનીઓના ઓડિટની પ્રક્રિયા અધિનિયમની કલમો 139 અને 143ની સંબંધિત જોગવાઈઓને અધિન હોય છે. અધિનિયમની કલમ 2(45) અનુસાર, સરકારી કંપની એટલે કોઈ પણ કંપની જેમાં ભરપાઈ થયેલી શેર મૂડીના એકાવન ટકાથી ઓછી નહીં એટલી મૂડી કેન્દ્ર સરકાર અથવા કોઈ પણ રાજ્ય સરકાર અથવા સરકારો અથવા અંશતઃ કેન્દ્ર સરકાર અને

અંશત: એક અથવા વધુ રાજ્ય સરકારો દ્વારા ધરાવવામાં આવેલી હોય અને જે કંપની આવી સરકારી કંપનીની પેટા-કંપની હોય તેનો સમાવેશ થાય છે.

ઉપરાંત, કેન્દ્ર સરકાર અથવા કોઈ પણ રાજ્ય સરકાર અથવા સરકારો અથવા અંશત: કેન્દ્ર સરકાર અને અંશત: એક અથવા વધુ રાજ્ય સરકારો દ્વારા, પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે, માલિકીની અથવા નિયંત્રિત કોઈ પણ અન્ય કંપની અન્ય સરકારી કંપની ગણાય છે.

અધિનિયમની કલમ 139(5) અને (7) હેઠળ ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક સરકારી કંપની અને અન્ય સરકારી કંપનીના વૈધાનિક ઓડિટરોની નિમણૂક કરે છે. કલમ 139(5)માં જોગવાઈ છે કે સરકારી કંપની અથવા અન્ય સરકારી કંપનીના કિસ્સામાં વૈધાનિક ઓડિટરોની નિમણૂક ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક દ્વારા નાણાકીય વર્ષ શરૂ થયાના એકસો એંશી દિવસોના સમયગાળાની અંદર કરવામાં આવશે. અધિનિયમની કલમ 139(7)ની જોગવાઈ મુજબ અન્ય સરકારી કંપનીના કિસ્સામાં, ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક દ્વારા ઓડિટરની નિમણૂક કંપનીની નોંધણીની તારીખથી સાંઠઠ દિવસોની અંદર કરવામાં આવશે, અને જો ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક આવા ઓડિટરની નિમણૂક આ સમયગાળાની અંદર ન કરે તો, કંપનીના નિયામક મંડળ અથવા કંપનીના સભ્યોએ આવા ઓડિટરની નિમણૂક કરવાની રહેશે.

વધુમાં, અધિનિયમની કલમ 143ની પેટા-કલમ 7 અનુસાર, અધિનિયમની કલમ 139ની પેટા-કલમ (5) અથવા પેટા-કલમ (7) હેઠળ આવરી લેવાયેલી કોઈ પણ કંપનીના કિસ્સામાં ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક, જો જરૂર જણાય તો, હુકમ દ્વારા આવી કંપનીના નાણાકીય હિસાબોનું પ્રતિક ઓડિટ કરાવવા માટેની કાર્યવાહી કરશે. અને ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક (ફરજો, સત્તાઓ અને સેવાની શરતો) અધિનિયમ, 1971ની કલમ 19Aની જોગવાઈઓ આવા પ્રતિક ઓડિટના અહેવાલને લાગુ પડશે.

આમ, કેન્દ્ર સરકાર અથવા કોઈ પણ રાજ્ય સરકાર અથવા સરકારો અથવા અંશત: કેન્દ્ર સરકાર અથવા અંશત: એક અથવા વધુ રાજ્ય સરકારો દ્વારા પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે માલિકીની અથવા નિયંત્રિત હોય એવી સરકારી કંપની અથવા અન્ય કોઈ પણ કંપની ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક દ્વારા ઓડિટને પાત્ર થાય છે.

31 માર્ચ 2014ના રોજ અથવા તે પહેલાં શરૂ થયેલા નાણાકીય વર્ષોની બાબતમાં કંપનીના નાણાકીય હિસાબોનું ઓડિટ કંપની અધિનિયમ, 1956ની જોગવાઈઓને અધિન યાલુ રહેશે.

#### 4.13.3 વૈધાનિક ઓડિટ

સરકારી કંપનીઓના (અધિનિયમની કલમ 2(45) કરવામાં આવેલી વ્યાખ્યા મુજબ) નાણાકીય હિસાબોનું ઓડિટ અધિનિયમની કલમ 139(5) અથવા (7)ની જોગવાઈઓ અનુસાર ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક દ્વારા જેમની નિમણૂક કરવામાં આવે છે તે વૈધાનિક ઓડિટરો દ્વારા કરવામાં આવે છે. વૈધાનિક ઓડિટરો ઓડિટ અહેવાલની એક નકલ, અન્ય વસ્તુઓમાં, કંપનીના નાણાકીય હિસાબો સહીત, અધિનિયમની કલમ 143(5) હેઠળ ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષકને રજૂ કરે છે. આ નાણાકીય હિસાબો અધિનિયમની કલમ 143(6)ની

જોગવાઈઓ હેઠળ ઓડિટ અહેવાલ મળ્યા તારીખથી સાઠ દિવસની અંદર ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક દ્વારા પૂરક ઓડિટને પાત્ર પણ છે.

વૈધાનિક નિગમોના ઓડિટનું નિયમન તેમના સંબંધિત કાયદાઓ દ્વારા થાય છે. ચાર વૈધાનિક નિગમો પૈકી, ગુજરાત ઔદ્યોગિક વિકાસ નિગમ (GIDC) અને ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ પરિવહન નિગમના (GSRTC) ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક એક માત્ર ઓડિટર છે. ગુજરાત રાજ્ય વખાર નિગમ (GSWC) અને ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમની (GSFC) બાબતમાં ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ દ્વારા ઓડિટ કરવામાં આવે છે અને પૂરક ઓડિટ ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક દ્વારા કરવામાં આવે છે.

#### 4.13.4 સમયસર રજૂ કરવાની જરૂરિયાત

અધિનિયમની કલમ 394 અને 395 અનુસાર, કોઈ સરકારી કંપનીની કામગીરી અને બનાવો પરનો વાર્ષિક અહેવાલ, તેની વાર્ષિક સામાન્ય સભાના ત્રણ મહિનાની અંદર તૈયાર કરવાનો હોય છે. અને આ રીતે તૈયાર કર્યા બાદ ઓડિટ અહેવાલની નકલ અને ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષકની ઓડિટ અહેવાલ પરની પૂરક ટિપ્પણીઓ સહિત વહેલામાં વહેલી તકે રાજ્યની વિધાનસભા સમક્ષ મુકવો જોઈએ. મોટા ભાગે આવી જ જોગવાઈઓ વૈધાનિક નિગમોના સંબંધિત નિયમનકારી અધિનિયમોમાં મોજુદ છે. આ વ્યવસ્થા ગુજરાતની સંચિત નિધિ માંથી કંપનીઓમાં કરવામાં આવતા જાહેર ભંડોળના રોકાણના ઉપયોગ પર વિધાનસભાનું જરૂરી નિયંત્રણ પૂરું પાડે છે.

કંપની અધિનિયમ, 2013ની કલમ 96ની જોગવાઈ મુજબ દરેક અંગ્રેજી વર્ષમાં એક વાર શેરધારકોની વાર્ષિક સામાન્ય સભાનું આયોજન કરવું જરૂરી છે. એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે એક વાર્ષિક સામાન્યસભા અને ત્યારબાદની વાર્ષિક સામાન્ય સભાની તારીખ વચ્ચે 15થી અધિક મહિના પસાર થવા જોઈએ નહીં. વધુમાં, કંપની અધિનિયમ, 2013ની કલમ 129 એવું નિયત કરે છે કે નાણાકીય વર્ષ માટેના ઓડિટ થયેલા નાણાકીય હિસાબો પ્રસ્તુત વાર્ષિક સામાન્ય સભામાં સભ્યોની વિચારણા અર્થે મુકવા જરૂરી છે.

કંપની અધિનિયમ, 2013ની કલમ 129(7)માં અધિનિયમની કલમ 129ની જોગવાઈઓના બિન-અનુપાલન માટે જવાબદાર કંપનીના નિયામક સહિતની વ્યક્તિઓ પર દંડ અને જેલમાં મોકલવા જેવો દંડ વસૂલ કરવાની જોગવાઈ પણ છે.

#### 4.13.5 સરકારી કંપનીઓ અને સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓના હિસાબો તૈયાર કરવામાં સમયસરતા

31 માર્ચ 2021ની સ્થિતિએ, ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષકના ઓડિટના કાર્યક્ષેત્રમાં 64 સરકારી કંપનીઓ અને 29 સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓ આવતી હતી. આ પૈકી, 64 સરકારી કંપનીઓ અને 29 સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓના વર્ષ 2020-21 માટેના નાણાકીય પત્રકો રજૂ કરવા પાત્ર હતાં. કુલ 23 સરકારી કંપનીઓ અને 25 સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓએ 15 ડિસેમ્બર 2021 સુધીમાં અથવા તે પહેલાં ભારતના નિયંત્રક અને

મહાલેખાપરીક્ષકના ઓડિટ માટે તેમના નાણાકીય પત્રકો રજૂ કર્યા હતાં. 41 સરકારી કંપનીઓ અને ચાર સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓના નાણાકીય પત્રકો વિવિધ કારણોસર બાકી હતાં.

સરકારી કંપનીઓ અને સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓના હિસાબો રજૂ કરવામાં પાછલી બાકીની વિગતો કોઠા 4.17માં આપી છે.

કોઠો 4.17: હિસાબો રજૂ કરવામાં પાછલી બાકીની વિગતો

વિગતો	ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક પૂરક ઓડિટ કરે છે એવી કંપનીઓ					
	સરકારી કંપનીઓ		સરકાર નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓ		કુલ	
	64		29		93	
	નોંધાયેલી	બિન-નોંધાયેલી	નોંધાયેલી	બિન-નોંધાયેલી	નોંધાયેલી	બિન-નોંધાયેલી
31 માર્ચ 2021ના રોજ કંપનીઓની કુલ સંખ્યા						
નોંધાયેલી/બિન-નોંધાયેલી કંપનીઓની સંખ્યા	01	63	02	27	03	90
બાદ: કંપનીઓ જેમના 2020-21 માટેના નાણાકીય પત્રકો રજૂ કરવાના બાકી ન હતાં	-	-	-	-	-	-
કંપનીઓ જેમના 2020-21 માટેના નાણાકીય પત્રકો રજૂ કરવાના બાકી હતાં	01	63	02	27	03	90
કંપનીઓ જેમણે 30 સપ્ટેમ્બર 2021 સુધીમાં ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષકના ઓડિટ માટે તેમના નાણાકીય પત્રકો રજૂ કર્યા હતાં	01	22	02	23	03	45
પાછલા નાણાકીય પત્રકો બાકી હોય એવી કંપનીઓ	-	41	-	04	-	45
બાકી નાણાકીય પત્રકોની સંખ્યા	-	175	-	22	-	197
પાછલી બાકીનું વિભાજન	કુલમાં જાહેર ઉપક્રમો	-	79	-	-	79
	નિષ્ક્રિય જાહેર ઉપક્રમો	-	44	-	21	65
	પ્રથમ નાણાકીય પત્રક રજૂ કર્યું નથી <sup>8</sup>	-	04	-	-	04
	'અન્યો'	-	48	-	01	49
'અન્ય' વર્ગની સામે બાકીનું વય-વાર વિશ્લેષણ	એક વર્ષ (2020-21)	-	13	-	01	14
	બે વર્ષ (2019-20 અને 2020-21)	-	16	-	-	16
	ત્રણ વર્ષ અને વધુ	-	19	-	-	19

સ્રોત: જાહેર ઉપક્રમો દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતી.

આ કંપનીઓની અને નાણાકીય પત્રકોની વિગતો પરિશિષ્ટ 4.5માં (ભાગ ક અને ખ) દર્શાવી છે.

#### 4.13.6 વૈધાનિક નિગમો દ્વારા હિસાબો તૈયાર કરવાની સમયસરતા

ચાર વૈધાનિક નિગમો અને પાછલા બાકી નાણાકીય પત્રકોની વિગતો પરિશિષ્ટ 4.5માં (ભાગ ગ) દર્શાવ્યાં છે. બે વૈધાનિક નિગમો જેમાં ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક એકમાત્ર ઓડિટર છે તેમાંથી, ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ પરિવહન નિગમે 2017-18 સુધીના અને ગુજરાત ઔદ્યોગિક વિકાસ નિગમે વર્ષ 2019-20 સુધીના નાણાકીય પત્રકો રજૂ કર્યાં હતાં. બાકીના બે વૈધાનિક

<sup>8</sup> ગુજરાત અનારક્ષિત શૈક્ષણિક અને આર્થિક વિકાસ નિગમ (3 નાણાકીય પત્રકો) તથા ગુજરાત રાજ્ય દિવ્યાંગ નાણાકીય અને વિકાસ નિગમ (1 નાણાકીય પત્રક).



નિગમો જેમાં ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક પૂરક ઓડિટ હાથ ધરે છે તેમાં, ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમે 2020-21 માટેના નાણાકીય પત્રક રજૂ કર્યા છે જ્યારે ગુજરાત રાજ્ય વખાર નિગમે 2015-16થી આગળના નાણાકીય પત્રકો રજૂ કર્યા નથી.

#### 4.14 સંસ્થાઓ અને સત્તાધિકારીઓને આપવામાં આવેલી લોન અને અનુદાનની વિગતો રજૂ ન કરવી

જુદી જુદી સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા હિસાબોના આધારે, ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક (ફરજો, સત્તાઓ અને સેવાની શરતો) અધિનિયમ, 1971 ની કલમ 14 હેઠળ ઓડિટ હાથ ધરવામાં આવે છે. આ કલમ હેઠળ 218 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ/સત્તાધિકારીઓને આવરી લેવાયેલ છે. આ બધાનું ઓડિટ તેમના વ્યવહારો, સંચાલકીય પ્રવૃત્તિઓ અને હિસાબો, પ્રણાલીઓ/પદ્ધતિઓની સમીક્ષા, આંતરિક નિયંત્રણો વગેરેને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવે છે.

2020-21 દરમિયાન 75 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓના કુલ 179 હિસાબોનું (અગાઉના વર્ષોના હિસાબો સહિત) ઓડિટ કરવામાં આવ્યું હતું. જો કે, 218 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓના 2020-21 સુધીના મળવાપાત્ર 949 વાર્ષિક હિસાબો 31 જુલાઈ 2021 સુધી પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ I) અને પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ II), ગુજરાતની કચેરીઓને મળ્યા ન હતાં.

218 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ જેમણે હિસાબો રજૂ કર્યા ન હતાં તેની વિગતો પરિશિષ્ટ 4.6 અને તેમની વર્ષ-વાર બાકીની સ્થિતિ કોઠા 4.18માં દર્શાવી છે.

કોઠો 4.18: સરકારી સંસ્થાઓ પાસેથી મળવાપાત્ર વય-વાર બાકી વાર્ષિક હિસાબો

ક્રમાંક	વર્ષોની સંખ્યામાં બાકી	સંસ્થાઓ/સત્તાધિકારીઓની સંખ્યા
1.	એક વર્ષ કરતાં ઓછી	66
2.	1-3	48
3.	3-5	41
4.	5-10	47
5.	10થી વધુ	16
કુલ		218

સ્રોત: પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ I) અને પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ II) ની કચેરીઓ દ્વારા સંકલિત માહિતી

ઉપરનો કોઠો 4.18 દર્શાવે છે કે 63 સ્વાયત્ત સંસ્થાઓના હિસાબો પાંચ કરતાં અધિક વર્ષોથી બાકી હતાં. વાર્ષિક હિસાબોના અભાવે, આ સંસ્થાઓ/સત્તાધિકારીઓને ચૂકવવામાં આવેલા અનુદાનો અને લોનનું હિસાબીકરણ/વપરાશની ઓડિટ દ્વારા ચકાસણી કરી શકાઈ ન હતી.

વિવિધ સંસ્થાઓને ચૂકવવામાં આવેલા અનુદાનો અને લોનોની બાબતમાં માહિતી રજૂ ન કરવી અને તેમના દ્વારા હિસાબો રજૂ ન કરવા એ ભંડોળના દુરુપયોગનું જોખમ વધારે છે. નાણા વિભાગે આવી તબદીલીઓ પર નજર રાખવી જરૂરી છે.

#### 4.15 હિસાબોની સમયસરતા અને ગુણવત્તા

તેત્રીસ જીલ્લા તિજોરીઓ, 138 પેટા-તિજોરીઓ, 158 જાહેર બાંધકામ વિભાગો અને 70 વન વિભાગો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા પ્રારંભિક હિસાબો અને ગાંધીનગર અને અમદાવાદ ખાતેની પગાર અને હિસાબ કચેરીઓ દ્વારા સંકલિત હિસાબો અને ભારતીય રિઝર્વ બેંકની સૂચનાઓ પરથી



પ્રધાન મહાલેખાકાર (હિસાબ અને હક) દ્વારા રાજ્ય સરકારના હિસાબો સંકલિત કરવામાં આવે છે. ભરતીયાં, તિજોરીઓ તથા અન્ય હિસાબો રજૂ કરતા એકમો દ્વારા પ્રારંભિક અને આનુષંગિક હિસાબો પરથી આ હિસાબો સંકલિત કરવામાં આવે છે અને કોઈ હિસાબો પ્રાપ્ત થવાના બાકી ન હતાં.

## અન્ય બાબતો

### 4.16 દુર્વિનિયોગ, નુકસાન અને ઉચાપત

સામાન્ય નાણાકીય નિયમો, 2017ના નિયમ 33ની જોગવાઈ અનુસાર જાહેર નાણા, મહેસૂલ અથવા આવકના કોઈ પણ નુકસાન અથવા ખોટની જાણ સંબંધિત તાબાના અધિકારી દ્વારા આગળના ઉચ્ચ અધિકારીને તેમજ વૈધાનિક ઓડિટ અધિકારી અને સંબંધિત પ્રધાન હિસાબી અધિકારીને તુરંત જ કરવાની હોય છે.

રાજ્ય સરકારે ₹ 20.63 કરોડની રકમ સંકળાયેલી હતી એવા દુર્વિનિયોગ, નુકસાન અને ઉચાપત વગેરેના 170 કિસ્સાઓ જેના પર અંતિમપગલા લેવાના બાકી હતાં તેની જાણ કરી હતી (માર્ચ 2021 સુધીમાં). ચોરી, દુર્વિનિયોગ/સરકારના માલસામાનનું નુકસાન અને આગ/અકસ્માતના કારણે માર્ચ 2021ના અંતે પડતર નુકસાનની વિભાગ-વાર/વર્ગ-વાર વિગતો પરિશિષ્ટ 4.7માં આપી છે. આનો સારાંશ કોઠા 4.19માં દર્શાવેલ છે.

કોઠો 4.19: ચોરી, દુર્વિનિયોગ અને આગના બનાવોની વિગતો

વર્ગ/પ્રકાર	કિસ્સાઓની સંખ્યા	સંકળાયેલી રકમ (₹ કરોડમાં)
ચોરી	42	0.43
દુર્વિનિયોગ/સરકારી માલસામાનનું નુકસાન	107	18.16
આગ/અકસ્માતના કિસ્સાઓ	21	2.04
<b>કુલ</b>	<b>170</b>	<b>20.63</b>

સ્રોત: સંબંધિત વિભાગો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી માહિતી પરથી પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ I) અને પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ II) દ્વારા સંકલિત માહિતી

પડતર 170 કિસ્સાઓની વય-વાર રૂપરેખાનો સારાંશ કોઠા 4.20માં આપ્યો છે.

કોઠો 4.20: દુર્વિનિયોગ, નુકસાન અને ઉચાપતના કેસોની વય-વાર રૂપરેખા

વર્ષોની ગાળો	કિસ્સાઓની સંખ્યા	રકમ (₹ કરોડમાં)
5 સુધી	30	6.09
5 - 10	34	6.51
10 - 15	12	0.33
15 - 20	17	6.68
20 - 25	13	0.19
25 અને વધુ	64	0.83
<b>કુલ</b>	<b>170</b>	<b>20.63</b>

સ્રોત: સંબંધિત વિભાગો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી માહિતી પરથી પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ I) અને પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ II) દ્વારા સંકલિત માહિતી.

170 બાકી કિસ્સાઓ પૈકી, 90 કિસ્સાઓ (53 ટકા) ત્રણ વિભાગને લગતા હતાં એટલે કે 36 કિસ્સાઓ વન અને પર્યાવરણ વિભાગ, 28 કિસ્સાઓ નર્મદા, જળ સંપત્તિ, પાણી પુરવઠો અને કલ્પસર વિભાગ અને 26 કિસ્સાઓ મહેસૂલ વિભાગને લગતા હતાં.

170 માંથી 125 કિસ્સાઓમાં પ્રથમદર્શી માહિતી અહેવાલો (FIRs) નોંધાવવામાં આવ્યાં હતાં. બાકીના 45 કિસ્સાઓમાં<sup>9</sup> વિભાગીય કાર્યવાહી પ્રગતિમાં હતી (નવેમ્બર 2021). સંબંધિત વિભાગોએ આ કિસ્સાઓમાં વહેલામાં વહેલી તકે પ્રથમદર્શી માહિતી અહેવાલો નોંધાવવા જોઈએ. દુર્વિનિયોગ, નુકસાન અને ઉચાપતની પડતર માટેના કારણો કોઠા 4.21માં સૂચિબધ્ધ કર્યા છે.

**કોઠા 4.21: દુર્વિનિયોગ, નુકસાન અને ઉચાપતની પડતર માટેના કારણો**

ક્રમાંક સં.	વિલંબ/બાકી પડતર કિસ્સાઓ માટેના કારણો	કિસ્સાઓની સંખ્યા	રકમ (₹ કરોડમાં)
1.	વિભાગીય અને ફોજદારી તપાસ બાકી	18	4.41
2.	વિભાગીય પગલાં શરૂ થયા પરંતુ આખરી નિર્ણય બાકી	26	1.24
3.	ફોજદારી પ્રક્રિયા પૂર્ણ થઈ પરંતુ રકમની વસૂલાત માટે પ્રમાણપત્રનો અમલ કરવાનો બાકી	5	0.66
4.	વસૂલાત અથવા માંડવાળના હુકમો બાકી	59	4.12
5.	કાનૂની અદાલતોમાં પડતર	60	10.16
6.	અન્ય	2	0.04
	<b>કુલ</b>	<b>170</b>	<b>20.63</b>

સ્રોત: સંબંધિત વિભાગો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી માહિતી પરથી પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ I) અને પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ II) દ્વારા સંકલિત માહિતી.

જોઈ શકાય છે કે, 170 પૈકી 60 (35 ટકા) કિસ્સાઓ કાનૂની ન્યાયનિર્ણયની પ્રક્રિયામાં હતાં.

**4.17 રાજ્યના નાણાકીય ઓડિટ અહેવાલ પર અનુવર્તી કાર્યવાહી**

જો કે, ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષકના રાજ્યની નાણાકીય પરિસ્થિતિ પરના ઓડિટ અહેવાલો વર્ષ 2008-09થી તૈયાર કરવામાં આવી રહ્યા છે અને રાજ્યની વિધાનસભામાં રજૂ કરવામાં આવી રહ્યા છે છતાં જાહેર હિસાબ સમિતિ દ્વારા તે ચર્ચા માટે હાથ પર લેવામાં આવ્યાં નથી.

**4.18 ઉપસંહાર**

સર્વસંગ્રાહક ગૌણ સદર 800-અન્ય ખર્ચના વિવેકહિન ઉપયોગે નાણાકીય અહેવાલોમાં પારદર્શિતાને અસર કરી છે અને ફાળવણીની પ્રાથમિકતાઓના યોગ્ય પૃથક્કરણ અને ખર્ચની ગુણવત્તાને અસ્પષ્ટ બનાવ્યા છે.

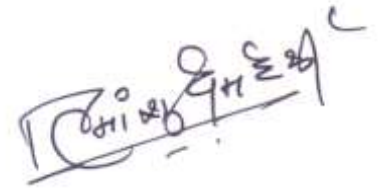
ચોક્કસ વિકાસકીય કાર્યક્રમો/યોજનાઓ માટે ઉપાડેલા ભંડોળ માટે વિભાગો દ્વારા વપરાશી પ્રમાણપત્રો અને વિગતવાર આકસ્મિક બિલો રજૂ ન કરવા અને સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ અને સત્તાધિકારીઓ દ્વારા હિસાબો રજૂ ન કરવા તે નિયત કરવામાં આવેલા નાણાકીય નિયમો અને નિર્દેશોનું ઉલ્લંઘન હતું. આ રાજ્ય સરકારના અપૂરતા આંતરિક નિયંત્રણો અને ખામીયુક્ત દેખરેખની વ્યવસ્થા તરફ નિર્દેશ કરે છે.

<sup>9</sup> વન અને પર્યાવરણ- 20 કિસ્સાઓ; આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ- 01 કિસ્સો; નર્મદા, જળ સંપત્તિ, પાણી પુરવઠો અને કલ્પસર- 17 કિસ્સાઓ; માર્ગ અને મકાન- 05 કિસ્સાઓ; શિક્ષણ- 01 કિસ્સો; પંચાયત, ગ્રામ્ય આવાસન અને ગ્રામ વિકાસ- 01 કિસ્સો.

રાજ્યના નિયંત્રણ અધિકારીઓ દ્વારા નોંધવામાં આવેલા આવક અને ખર્ચનું પ્રધાન મહાલેખાકારના (હિસાબ અને હક) આંકડાઓ સાથે સમાયોજન ન થવું એ સરકારની આંતરીક નિયંત્રણ પદ્ધતિ બાબતમાં નબળો દેખાવ કરે છે અને હિસાબોની ચોકસાઈ બાબતે ચિંતા ઉભી કરે છે

#### 4.19 ભલામણો

- રાજ્ય સરકારે ઓડિટ માટે વપરાશી પ્રમાણપત્રો, વિગતવાર આકસ્મિક બિલો અને હિસાબો રજૂ કરવા બાબતમાં નિયત કરવામાં આવેલા નિયમો અને પ્રણાલીઓનું વિભાગો પાલન કરે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે સખત નિયંત્રણ વ્યવસ્થાની સ્થાપના કરવી જોઈએ.
- જાહેર ખાતાના સંચાલકો તેમની સિલકોનું તિજોરી સાથે સમાયોજન કરે, કારણ કે 2016-21 દરમિયાન સિલકોમાં સતત વધારો થતો ગયો છે.
- રાજ્ય સરકારે સર્વસંગ્રાહક ગૌણ સદર 800નો ઉપયોગને હતોત્સાહિત કરવો જોઈએ અને પ્રધાન મહાલેખાકારના (હિસાબ અને હક) પરામર્શમાં હિસાબી ચોપડાઓમાં યોગ્ય રીતે વર્ગીકૃત કરવા માટે યોગ્ય હિસાબી સદર નક્કી કરવા માટે ચોક્કસ સમયગાળો નક્કી કરવો જોઈએ.
- સરકારે ગ્રામ પંચાયતોને પ્રાપ્ત થતાં ભંડોળની માહિતી મેળવવા માટે જરૂરી પ્રણાલી ઘડી કાઢવી જોઈએ.



(એચ. કે. ધર્મદર્શી)

પ્રધાન મહાલેખાકાર (ઓડિટ-II), ગુજરાત

અમદાવાદ

તા. 23 માર્ચ 2022

પ્રતિ સહી



(ગિરીશ ચંદ્ર મુર્મુ)

નવી દિલ્લી

તા. 24 માર્ચ 2022

ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખાપરીક્ષક